

ФЕНОМЕН ВИБОРЧОЇ КУЛЬТУРИ В ЦІННІСНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено генезис наукового розуміння феномену виборчої культури як відповідної характеристики та визначального чинника виборчих процесів, що визначає хід і характер виборчих перегонів та впливає на формування, функціонування і розвиток державно-політичних інститутів.

In the article genesis of the scientific understanding is probed to the phenomenon of electoral culture as the proper description and determinative of electoral processes of, which determines motion and character of electoral races and influences on forming, functioning and development of state political institutes.

Актуальність проблеми зумовлюється надзвичайно важливою роллю виборів та виборчої культури в демократичному державотворенні, адже в суспільних трансформаційних процесах широка участь громадян у політичних процесах та державному управлінні стає визначальною ознакою становлення реального народовладдя, демократичного політичного режиму, формування правової державності і громадянського суспільства.

Під час виборів активізується політична участь населення, проявляється виборча культура громадян, розкриваються їх соціально-політичні орієнтації, відбувається самовираження себе як громадянина, безпосередня реалізація народовладдя. При цьому, як наголошує Г. Ерме, демократія – це, насамперед, культура, а не лише система інститутів: “міць демократії немислима поза повноцінною демократичною культурою. Демократія життєздатна лише тоді, коли віддзеркалює політичний досвід і справжню згоду в суспільстві – згоду, яка спирається на почуття відповідальності і домінування загального інтересу” [6, с. 7].

Якість народовладдя визначається перебігом та результатами виборчого процесу, який детермінується виборчою культурою громадян. Вона може виражатися як у підтримці певних політичних партій та їх висуванців, з яких сформовано органи влади, так і в опорі владі або тим політичним структурам, які не відповідають інтересам громадянина. Виборча культура є одним з ефективних засобів впливу громадянського

суспільства на органи державної влади, здатних змінити перебіг політичного процесу, впливати на функціонування інститутів влади, зокрема на персональний склад уряду та інших представницьких і виконавчої структур влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що різним аспектам культури виборчого процесу вітчизняна наука приділяє чималу увагу. Плідно працюють у ціннісно-політичному дискурсі Е. Афонін, В. Бортніков, С. Бульбенюк, О. Донченко, О. Кривицька, Л. Левченко, М. Михальченко, М. Пірен, О. Радченко, В. Ткаченко, А. Шульгіна та низка інших дослідників державно-управлінської та політичної галузей наук.

Однак слід виділити невирішені раніше питання виокремлення в політичній системі суспільства феномену виборчої культури як самостійної та важливої підсистеми політичної культури, що зумовлює специфіку та характер виборчого процесу в Україні.

Саме цим зумовлена постановка завдання даної статті як дослідження феномена виборчої культури в контексті ціннісно-політичного дискурсу державного управління, що передбачає аналіз розвитку наукових переконань щодо виборів та виборчої культури для уточнення конкретно-історичних особливостей формування і прояву даних феноменів. Незначний вік такого наукового напрямку, як державне управління, зокрема зумовлює необхідність теоретичних розробок концептуально-методологічної бази та дослідницького інструментарію нової науки, що пов'язано зі значною різноманітністю джерел і текстів виборчого дискурсу, багаточисельністю методик як запозичених з інших сфер соціально-гуманітарного знання, так і власне державноуправлінських.

Виклад основного матеріалу варто почати від проголошення незалежності України. З того часу почала формуватися нова виборча культура українського суспільства, котра одночасно несла в собі як рудименти радянськості, так і значну частку політичної ейфорії, зумовленої тим, що українці вперше отримали реальні політичні свободи.

Оскільки категорія культури визначається як “сукупність матеріальних та ідеальних (духовних) цінностей, невід’ємна від людини та її творчої діяльності в усіх сферах буття та свідомості” [5, с. 454–455], отже культура є присутньою в тій чи іншій формі в усіх проявах суспільного життя. Культура – явище полісемантичне та багатозначне. Кожен вид культури має ідеальне вираження, а матеріалізується через конкретні творчі доробки людства, що відбивають усю гаму накопичених знань, історичних традицій, творчих цінностей.

Так, матеріальна культура втілюється в технічних цінностях, досягненнях у розвитку засобів виробництва, правава – в законодавчо-нормативних актах держави, політична – у функціонуванні політичних інститутів, естетична – в полотнах художників і витворах скульпторів

тощо. Політична культура проявляється в реальному житті через політичну структуру суспільства, рівень розвитку політичних процесів. Таким чином, якщо виходити з аксіологічного тлумачення виборів та широкого поняття культури як засобу суспільного самовідновлення, то, відповідно, виборча культура як окремий прояв культури у сфері реалізації народовладдя є засобом самовідновлення політичного життя суспільства й виборчого процесу.

Слід зазначити, що виборча культура є близькою, але не тотожною культурі політичній. Це пояснюється тим, що основним шляхом реалізації політичної культури є політичний процес. Саме через політичний процес проявляється політична культура, стає доступною для сприймання, а з іншого боку, і сам політичний процес є творцем політичної культури. У той же час виборчий процес є суттєвою складовою політичного процесу, і саме через виборчий процес проявляється виборча культура, стає доступною для сприймання. Але і сам виборчий процес є творцем виборчої культури.

Розгортання в Україні та багатьох постсоціалістичних державах “четвертої” хвилі демократизації [1, с. 3], в ході якої вперше на планеті кількість країн світу, що збудували або намагаються розбудувати демократичний лад збільшилася більш ніж утричі – з 39 у 1974 р. до 120 у 2000 р. і перевищила кількість недемократичних держав [1, с. 152], обумовили значне зростання інтересу до вивчення проблем виборів і виборчої культури. Окремі дослідники, наприклад В. Бунс, відводять їм навіть центральне місце [7, с. 703].

Вибори та демократію як форму політичного розвитку людство освоєло дві з половиною тисячі років. За цей час демократичні вибори перетворилися на відносно розвинений політико-психологічний інститут виборчої культури населення. Сучасне розуміння виборчої культури ґрунтується на міжнародному визнанні того факту, що державна влада є надбанням усього народу. Його природне право на владу здійснюється в конкретних формах вибору того чи іншого претендента на отримання відповідних владних повноважень. При цьому вибори спираються на відповідні організаційно-правові засади та процедури передачі таких повноважень від громадянина до представницького органу публічної влади, а виборча культура корелюється з політичною культурою всього суспільства.

Принципи проведення виборів і участь населення в них активно почали вивчатися в XIX ст. К. Андрос, Т. Джілпін, Г. Друп, Ст. Консидеран, Ст. д’Ондрт, Т. Хейр, розробляли різні моделі виборчих систем для підвищення дієвості голосування як інструменту віддзеркалення виборчої культури і суспільного інтересу. На початок XX ст. таких виборчих моделей було понад півтори сотні. Утім, безпосередньо наукове

вивчення виборчої культури почалося порівняно недавно і відображало стрімке зростання значення виборів як політичного інституту народовладдя для демократичних суспільств.

Багато в чому це було пов'язано з практичними потребам у вивченні виборчої культури та електоральної поведінки під час виборчих кампаній. З розширенням і зміцненням народовладдя та практики проведення виборів поступово накопичилася досить велика кількість емпіричних матеріалів про результати виборів, що проводилися за однаковими моделями в різних країнах і дослідники звернулися до вивчення культури виборчої поведінки.

Одним з перших до необхідності враховувати особливості виборчої культури у проведенні виборів до органів публічної влади прийшов А. Зігфрід. Він першим помітив, що регіональні відмінності у співвідношенні політичних сил є досить стійкими та усталеними, оскільки обумовлюються політико-психологічними особливостями громадян різних регіонів та країн.

Згодом, розвиваючи аналітичні виклади Зігфріда, й інші дослідники почали вивчення результатів виборів доповнювати аналізом уподобань виборців та їхніх мотивацій – цих важливих складових виборчої культури. Зокрема, важливу роль тут відіграли панельні опитування громадської думки для дослідження виборчої культури населення, котрі першим почав застосовувати П. Лазарсфельд. Це дозволило надалі розглядати виборчі кампанії в динаміці та моделювати альтернативні варіанти їх перебігу.

Принципову роль виборчої культури в демократичному державотворенні розкрив у своїх дослідженнях Л. Даймонд. Він проаналізував практику демократизації держав протягом ХХ сторіччя й дійшов висновку, що успішний перехід до демократії відбувся, насамперед, у країнах з системою культурних цінностей, притаманних західним суспільствам, – у Греції, Іспанії, Португалії. Водночас, демократична консолідація не була досягнута в “неліберальних”, “дефектних” електоральних демократіях третьої хвилі – у Бразилії, Парагваї, Гватемалі тощо, політична культура населення яких виявилась несприйнятливою до ліберальних цінностей [10, с. 494].

Р. Даль у розвиток даної тези зазначив, що відсутність відповідного рівня виборчої культури суспільства взагалі може призвести до відкату демократичних реформ. На переконання всесвітньовідомого дослідника, “консолідація демократії вимагає усталеної демократичної культури, що здатна допомогти країні здолати кризи, забезпечує адекватну емоційну і раціональну підтримку чіткому виконанню демократичних процедур. Якщо ж політичні інститути не спираються на демократичну політичну культуру, то кризова ситуація може спрямувати державу на шлях до авторитаризму” [9, с. 34].

З огляду на такі застереження, Г. О'Доннел розробив теорію, за якою

загальний процес демократичного державотворення в перехідних суспільствах складається не з одного, а з двох послідовних переходів, перший з яких призводить до формування демократичних інститутів, а другий – до вкорінення демократичних цінностей у виборчій культурі, яка забезпечує ефективне функціонування демократичного режиму [11, с. 58]. Отже, виборча культура поряд з інституціоналізацією демократичних інститутів виступає основним механізмом демократичного державотворення сучасних держав та запорукою сталого демократичного розвитку.

Широко відома та популярна теорія поліархії як історично апробованої, певною мірою компромісної форми демократії, також ґрунтується на визнанні особливої ролі виборчої культури у формування демократичного державного управління. Ідея поліархії полягає в тому, що плюралізм різних організацій і центрів прийняття рішень не виключає свободи індивіда. Якщо класична ліберальна демократія була за своїм характером індивідуалістичною, то сучасна демократія – більш соціально орієнтована, і є демократією не лише вільних індивідів, а й політичних партій, груп за інтересами, асоціацій та ін.

Вирішального значення для поліархії набуває виборча культура, адже головними демократичними інститутами поліархії дослідник визначає виборність посадових осіб, ефективну участь громадян у виборах, рівне голосування на вільних чесних виборах, що проводиться регулярно, свобода слова, доступ до альтернативних джерел інформації, автономію асоціацій та дотримання загальних громадянських прав [3, с. 85–86, 89]. Як бачимо, із семи базових інститутів поліархії перші п'ять можуть розглядатися як ознаки і характеристики виборчої культури.

Наприкінці ХХ ст. значна група дослідників, що займалися вивченням практик демократичної розбудови в країнах “нової демократії” (Н. ван де Бале, М. Браттон, А. Браун, К. Клепхем, Т. Кузьо, Х. ван Зун та ін.), класифікувала багатьох з них як “неопатрімоніальні” демократії. Неопатрімоніалізм є відповідною формою виборчої культури. Він складається в суспільствах, де встановлені та функціонують демократичні політичні інститути, але відсутня демократична виборча культура. Натомість домінує культура підданицького типу, що попри існування формально прийнятої конституції зумовлює приписування суспільством (власними ціннісними орієнтаціями виборців) право на державне управління швидше певним політичним особам, а не інститутам або політичним посадам.

Відтак, конкретний політичний лідер (“сильна особистість”, “велика людина”, вождь), часто президент, панує над державним апаратом і стоїть над законами. Як зазначають М. Браттон та Н. ван де Балле, “відносини лояльності і залежності пронизують формальну політико-адміністративну систему, і заняття бюрократичних позицій відбувається скоріше не для

виконання суспільних функцій, як це подається зовні, а, як правило, для примноження особистого достатку і підвищення власного статусу держпосадовця. Хоча державні функціонери отримують офіційну платню, вони також володіють спроможністю витягання незаконних доходів, пребанд і елементарної корупції, котрі всі разом і утворюють справжнє призначення даної посади. Розділ держави і найближче оточення президента знижують функціональну ефективність номінально модерного держапарату через використання патронажу і клієнтелістських практик для підтримки політичного ладу. Більш того, паралельні і неофіційні структури (наприклад, Секретаріат Президента України або Рада РНБОУ – *Н. Д.*) можуть володіти набагато більшою владою і повноваженнями, аніж формальні органи управління. Таким чином, характерною рисою неопатримоніалізму є інкорпорація патримоніальної логіки в роботу формальних інститутів” [8, с. 62].

Девід Хелд, ґрунтуючись на партиципаторному підході до демократії своїх попередників, розробив синтетичну модель, за якою рівного права на свободу та саморозвиток можна досягти лише в “сучасницькому суспільстві”, суспільстві, що плекає виборчу культуру: виховує почуття політичної дієвості, вчить інтересу до спільних проблем та допомагає становленню обізнаного громадянства, здатного проявляти постійну зацікавленість у процесах демократичного врядування.

Ключовими рисами синтетичної моделі є пряма участь громадян у регулюванні ключових інститутів суспільства; реорганізація партійної системи в такий спосіб, що партійні посадові особи безпосередньо відповідальні перед членами; підтримка відкритої інституційної системи для забезпечення можливості експериментування з політичними формами [2, с. 173].

Підводячи підсумок проведеного дослідження та акумулюючи зазначені вище підходи до розуміння виборчої культури, запропонуємо власне визначення цього феномену: виборча культура – це здатність раціонального, усвідомленого політичного вибору, що припускає наявність щодо стійкої системи знань, оцінок, норм електоральної поведінки і електоральних відносин, традицій, колективної історичної пам’яті людей про минулі виборні процеси (їх результати і наслідки). Виборча культура обумовлює, з одного боку, відповідальність виборця (як розуміння ним значущості виборів, інтерес до них і бажання розібратися в ситуації), а з іншого – і його політичну компетентність, уміння оцінити ситуацію, співвіднести свої інтереси з програмними пропозиціями, заявами, обіцянками кандидатів, платформ партій тощо.

Виборча культура включає ті елементи і феномени суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні – духовної культури суспільства, котрі пов’язані з суспільно-політичними інститутами та

виборчим процесом і впливають на формування, функціонування і розвиток державно-політичних інститутів, визначають хід і характер виборчих перегонів, напрямок політичного процесу загалом і політичної поведінки широких мас зокрема. Подібно до того, як культура визначає і пропонує ті чи інші норми й правила поведінки в різних сферах життя, виборча культура визначає й пропонує норми поведінки у сфері реалізації народовладдя. Вона формує електоральні процеси так само, як політична культура надає цілісності й інтегрованості політичній сфері, а загальнонаціональна культура суспільному життю в цілому.

Література:

1. *Ашимбаев М.* Переход к демократиям [Електронний ресурс] / М. Ашимбаев. – Режим доступу : <http://www.kisi.kz.lparts/books>. по состоянию на 01.08.2008 г.
2. *Гелд Д.* Моделі демократії / Д. Гелд // Демократія : Антологія; [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 155–175.
3. *Даль Р.* О демократии / Р. Даль [пер. с англ.] – М. : Аспект Пресс, 2000. – 204 с.
4. *Іванілів О. В.* Політичні режими перехідних суспільств: типологічна характеристика / О. В. Іванілів // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матер. міжнар. наук.-теор. конф., 8-9 лютого 2006 р.; [укл. Г. О. Нестеренко; за ред. В. П. Беха]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 152–155.
5. *Философский словарь* / [авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.
6. *Эрмэ Г.* Культура и демократия / Г. Эрмэ ; [пер. с фр.] – М. : Издательская группа “Экспорт”, 1994. – 192 с.
7. *Bunse V.* Comparative Democratization : Big and Bounded Generalizations / Comparative Political Studies. – 2000. – Vol. 33 (6/7). – 703–734 p.
8. *Bratton M. and N. van de Walle.* Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in a Comparative Perspective. Cambridge : Cambridge University Press. – 1997.
9. *Dahl R.* Development and Democratic Culture in Consolidating the Third Wave Democracies / Ed. by L. Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu and Hung-mao Tien. – Baltimor ; London, 1997. – 360 p.
10. *Diamond L.* Developing Democracy. Toward Consolidation / L. Diamond. – Baltimore ; London, 1999. – 612 p.
11. *O'Donnell G.* Transition, Continuities, and Paradoxes. // Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective / Ed. by Sc. Mainwaring, G. O'Donnell and

J. S. Valenzuela. – Notre Dame, 1992.

Надійшла до редколегії 12.09.2008 р.